З листування Адама Киселя

о. Юрій Мицик

Адам Кисіль (1600–53) — визначний політичний і державний діяч Речі Посполитої — відіграв як дипломат надзвичайно важливу посередницьку роль в історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Хоча про нього постійно згадували у своїх працях історики України та Польщі, але фундаментальне дослідження його політичної біографії створив тільки в наш час проф. Франк Сисин[1]. Він же, інтенсивно і систематично попрацювавши в архівосховищах різних країн, виявив низку документів та листування А. Киселя і опублікував деякі з них, продовживши кращі традиції української археографії[2]. Думається, що цей доробок Ф. Сисина в подальшому ляже в основу його публікації повного зібрання документальної спадщини А. Киселя, необхідність в якому давно назріла.

Зі свого боку відзначу, що під час пошуку джерел з історії Національно-визвольної війни мені траплялися документи (переважно листи), що належали перу А. Киселя або ж були йому адресовані[3]. Варто навести тут деякі з тих листів А. Киселя за 1648–

---

[1] *Sysyn Frank E.* Between Poland and the Ukraine: The Dilemma of Adam Kysil 1600–1653. — Cambridge, Mass., 1985.

[2] *Idem.* Documents of Bohdan Xmel'nyc'kyj // Harvard Ukrainian Studies. — T. 2. — № 4. (грудень 1978) — С. 500–24; *idem.* Regionalism and Political Thought in Seventeenth-Century Ukraine: The Nobility's Grievances at the Diet of 1641 // Harvard Ukrainian Studies. — T. 6. — № 2 (червень 1982). — С. 167–90; *idem.* The Khmelnytsky Uprising and Ukrainian Nation-Building // Journal of Ukrainian Studies. — T. 17. — № 1–2 (1992). — С. 141–70. Ряд листів від і до А. Киселя були видані українськими археографами, вперше І. Крип'якевичем та І. Бутичем (Документи Богдана Хмельницького. 1648–1657 рр. — К., 1961). Див. також публікації, здійснені польськими археографами: *Szajnocha K.* Dwa lata dziejów naszych. 1646, 1648. — T. 2. — Lwów, 1869; *Grabowski A.* Ojczyste spominki w pismach do dziejów dawnej Polski. — T. 2 — Kraków, 1845.; Księga pamiętnicza Jakuba Michałowskiego. — Kraków, 1864; i *Rawita-Gawroński F.* Sprawy i rzeczy ukraińskie. — Lwów, 1914.

[3] *Мыцык Ю.* Три неизвестных письма Богдана Хмельницкого Адама Киселю 1649 г. // Советские архивы. — 1982. — № 4. — С. 45–47. Було видано також лист комісарів Речі Посполитої (Адам Кисіль, Миколай Кисіль, Якуб Зелінський) до короля Яна Казимира, писаний 8 березня 1649 р. з Гощі за списком з Державного

1651 рр., які ще не були введені у науковий обіг, щоб прискорити цим майбутню публікацію його епістолярної спадщини А. Киселя.

Нижче наводяться десять листів А. Киселя, в т. ч. чотири у вигляді реґестів. Ці листи Кисіль адресував авторитетним діячам Речі Посполитої: королеві Янові Казимиру, великому канцлеру коронному Єжию Оссолінському, коронному підканцлеру Єронімові Радзейовському, коронному стражнику князеві Александрові Замойському, також кам'янецькому старості (майбутньому великому гетьманові коронному) Станіславові Лянцкоронському, князю Янушеві Радзівілу. Листи, адресовані Киселю писалися генеральним писарем Війська Запорізького у 1649–57 рр. (майбутнім гетьманом України) Іваном Виговським та Станіславом Лянцкоронським, а також незнаним ближче адресатом. Три перші листи у даній публікації стосуються подій 1648–49 рр. Йдеться зокрема про маловірогідні перспективи продовження перемир'я з українськими повстанцями, про місію польського посла-аґента Смяровського, про пересилання Киселем листів Богдана Хмельницького, врешті про бунт проти Хмельницького, який підняв на Січі Худолій. У подальших розповідається про дипломатичні взаємини Чигирина з Варшавою, Стокгольмом, Москвою та Бахчисараєм, про початок військової кампанії 1651 р. (битва під Красним, під час якої війська польного гетьмана коронного Марціна Калиновського розбили сили брацлавського полковника Данила Нечая і загинув сам полковник; похід Калиновського на Вінницю; бої на Поділлі). Тут містяться важливі оригінальні звістки, які дозволяють доповнити картину подій Національно-визвольної війни.

Сподіваюсь, що наведені нижче матеріяли будуть корисними не тільки при підготовці видання спадщини А. Киселя, але й всього корпусу джерел з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–58 рр.

Документи

№ 1

1648, березень. — Реґест листа брацлавського воєводи А. Киселя до короля Владислава IV

"… Про те, що діється в Україні, не сумніваюсь, що ваша королівська мость, мій мостивий пан, зволиш мати часті відомості від пана

архіву у Кракові (Ф. "Зібрання Піночі". — № 363. — С. 262–63): *Мицик Ю. А.* Три листи до історії Хмельниччини з архівосховищ Польщі // Доба Богдана Хмельницького. — К., 1995. — С. 265–72. Див. також *idem.* Два публіцистичні трактати про причини Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. // Український історичний журнал. –1999. — № 6. — С. 122–35.

краківського [М. Потоцького. — *Ю. М.*]. Але що є у мене, найменшого слуги вашої королівської мості, мого мостивого пана, повідомляю …"

Повідомлення про переговори з московським урядом. "Дали мені відповідь, що їхній цар, дуже люблячи свого брата, великого вашого господаря" [Владислава IV. — *Ю. М.*], задля утвердження союзу призначає князя Борисовського [?] [борисівського воєводу (?). — *Ю. М.*] і Подбєльського [?], котрі мають з усім військом іти вам на допомогу проти спільного ворога. Потім прибув князь Борисовський [?], гетьман московський, з Криму — нового великого города, до прикордонного гетьмана, обізвався до мене і усно через присланих бояр сказав, що має 12 тисяч ратних людей царських дворян і понад 16 тисяч драгунів. Щодо цієї відомості, то посилаю оригінал грамоти. Татари, взявши відомість про готовність військ з обох боків і про нашу спільну згоду й пильність, не посміли виконати своїх замислів. Однак військо вашої королівської мості, мого мостивого пана, залишається в Україні, дивлячись на подальші їхні замисли, щоб нам давали знати.

Надійшла скарга від чотирьох воєвод [?]: охтирського, ольшанського, бобрицького і недригайлівського, що з нашого боку не ліквідуються пасіки за межами кордонів, на царській землі. Я відписав їм, дивуючись тому, де це мало б бути, згідно з їхніми листами, адже ми пильнуємо, щоб не були порушені Поляновські пакти.

Я зносився потім з паном краківським щодо збереження миру.

Вчора від тих же московитів, від сівського воєводи, мені була прислана відомість про те, що калмицька орда прийшла з-за Дону до Криму у кількості 30 тисяч. Їхнім вождем є Байчин-тайша. Що нового буде, напишемо: чи з Кримом пішла воювати ця віддалена орда, чи на допомогу кримським, тоді вони підуть або на молдавського господаря або на нас. Я негайно дав знати про це мостивому пану краківському, а цю грамоту посилаю вашій королівській мості, моєму мостивому пану.

Козацькі бунти, котрі здавалось заспокоїлись, начебто знову починаються, про що ваша королівська мость, мій мостивий пан, зволиш зрозуміти з листа його мості пана краківського, також і про те, як зрадник Хмельницький починає чинити якісь конспірації з ордою.

Мова йде також про пана Воронича.

Відділ рукописів Ягєллонської бібліотеки у Кракові. — № 49. — С. 435. Копія др. пол. XVII ст.

№ 2

1648, червня 18. — Гусятин. — Лист А. Киселя до невідомого з викладенням чуток про вбивство турецького султана Ібрагіма I і позиції щодо українських подій великого візира Османської імперії

Nie mogąc się nic pewnego z Ukrainy doczekać, to, co mam, przesyłam. Twierdzą za rzecz pewną, że cesarza tureckiego janczarowie zabili, zaczym wezyr nie wie, co z sobą ma czynić, posłał do chana, aby zaraz nazad powracał.

Nie pomałe dziwują się temu, że na hetmanów, którzy na wskromienie kozaków poszli, nastąpili, koniecznie tedy, aby te strate im nagradzał i rozkazał, aby kozaków wszystkich powiązawszy, do Porty przywiodł, jako rebelizantów królowi swemu, dokładając tego, jeślibyś tego nie uczynił, hardłem zapłacisz. Daj że Panie Boże, aby w skutku samym to było. Spodziewam się co godzina z Ukrainy, gdyżem tam swoich posłał, cokolwiek wiadomości mieć będę, nie omieszkam oznajmić.

ДА у Кракові. — Ф. "Зібрання Русецьких". — № 41. — С. 19. Копія др. пол. XVII ст. Тексту документа передує заголовок, зроблений копіїстом: "Copia listu jeo m. p. starosty bracławskiego z Husiatyna d. 18 czerwca 1648 pisanego".

№ 3

1649 [?], березня 23. — Київ. — Реґест листа А. Киселя королеві Яну Казимиру

1 березня я прибув до Києва. Велике військо йде на Україну. Вся старшина збіглась до Києва. "На Запорожжі був обізвався другий гетьман, якийсь Худолій [Hudoli], і підняв бунт, через що підупав авторитет Хмельницького у черні". Найголовніша їхня вимога — ліквідація унії на Україні. Була рада черні. Перед цим Хмельницький їздив до Переяслава і Києва. Скоро буде нова рада, гетьман буде їх умовляти; чернь вимагала, щоб він прийняв їх до ради. Козаки оточили замок [у Києві]. Гетьман, постерігши заворушення, замість того, щоб їсти у мене обід, наказав осавулам, полковникам і татарам, котрих він мав при собі, розігнати це заворушення. Сам же, тільки відвідавши мене, вирушив назад. На другий день гетьман бачився зі мною секретно і присягався, що ні про що нове не буде зі мною вести переговори. Він залишив при собі 10 тисяч війська на випадок, якщо поляки нападуть. Була вість гетьману про того Худолія, котрий підняв бунт і вчинився другим гетьманом. Через це Хмельницький не хотів суперечити черні. Ті люди, котрих він послав на Запорожжя, хапали бунтівників і приводили їх до Чигирина. Комісарам козаки не хотіли давати провіанту.

Відділ рукописів бібліотеки Чарторийських у Кракові (далі — ВР БЧ). — № 378. — С. 640–42. Копія XVIII ст. з рукопису бібліотеки Т. Чацького. Не виключено, що датування листа у копії є помилковим, оскільки дослідники відносять повстання Худолія до березня 1650 р.

№ 4

1649, квітня 15. — Гоща[?]. — Реґест листа А. Киселя до великого коронного канцлера Єжия Оссолінського

14 квітня до мене прибув пан чернігівський підстолій і виїхав до Хмельницького. Я не маю копії листа і не знаю з чим він їде від короля.

Він має повернутися перед святами, "бо Хмельницький в Чигирині, від котрого вчора мені принесено листа". Тепер з Гощі до Чигирина дороги на півтора тижня, а "там за тиждень, дай Боже, щоб взяв кращу експедицію, якщо їхати назад якнайшвидше, то з Чигирина до Варшави буде два тижні".

Далі йде розповідь про план встановлення миру під час переговорів. Я знаю, що Хмельницький "це обережний птах". Посилаю копії листів Хмельницького до вашої мості, до того ж "і той лист, котрий мені вчора від нього принесено". Якщо Хмельницький буде громадити військо у полях, то треба, щоб королівське військо пішло до Паволочі.

ДА у Кракові. — Ф. "Зібрання Піночі". — № 363. — С. 287–93. Копія др. пол. XVII ст.

№ 5

1649, квітня 24. — Гоща. - Лист А. Киселя до великого коронного канцлера Єжися Оссолінського про мирні переговори з українськими повстанцями.

Jaśnie wielmożny mci panie kanclerzu wielki koronny, wielce mci panie, panie i bracie.

Już tylko cztery niedziele do świątek mamy, aniżeli na ten list mój respons mieć będę od w. m., m. m. pana, za te dnie zostaje dwie niedzieli, o którym czasie już albo na commisią wieżdżać, albo wojska w pola wywodzić potrzeba, przetoż niż de summa rerum (po wielu listach moich) ten list mój do w. m., m. m. pana, pisze i na ostatnie rezolucye oczekiwać będę, tam bowiem już czas nastąpi agendi non consultandi. Zaczynam stąd pisanie moje, albo odprawiony będzie pan Smiarowski, albo zatrzymany, czego się obawiam, gdy znowu z jakiejkolwiek okaziej nastąpiła w Podolu kłótnia, jeżeli zatrzymany będzie, nic wiedzieć nie będziemy. Chmielnicki wpadszy w furyą hostilia molietur, jeżeli też tak discretny będzie Chmielnicki i czerń jego (od której on dependet), że i extra periculorum zostaje pan Smiarowski i odprawiony będzie, że trójga przyniesie jedno albo (co daj Panie Boże) chwyci się tego sposobu, który mu onym conceptem moim (który posłałem w. m., m. m. panu) intimowałem, że wojsko w polach za włością własnych kozaków oddaliwszy się od pospolstwa nie należnego sporządzać będzie i żeby wojsko j. k. m. zbliżyło się ku Pawołoczy, przecież nie będzie, albo też swoją zwykłą subtelnością przydzie, odpisze, że nie mógł dufać ani się tedy oddalić za włości i gniazda [...]* zechce, ani od siebie amovere multitudinem plebis armatae, ani permittet wojska j. k. m. zbliżni się, a to już będzie pewna conjectura wojny nie traktatów albo też jeżeli mu się nie pomieszało, co w ludzie z ordą śmiercią Tohajbejową ima premeditatis hostilitatem arripiet occasionem duplici congressu naszych, w Podolu violati armistici i nie tylko odprawi z furią, ale ją zaraz wywrze, bo już przy tak mokrym maju w polach trawy dawno pełno i konie ordzie wypasają się. Nic czwartego sobie obiecować nie możemy, tylko ex his tribus praemissis, jedno jeżeli Pan Bóg wstąpi w serce Chmielnickiego, że się owego pierwszego

sposobu chwyci, już czas będzie zaraz i komissarzów od j. k. m. naznaczonym najdali przed świątkami pułtora niedziel ruszyć się i wojska, jeżeli zaś hostilitas wynurzy się albo jawna, albo skrzyta, że choć łagodnie odpisze, a to tam multitudinem tratiet [?] (co będzie nieomylnym wojny argumentem) już trzeba tejże godziny tak, jaką pisał, mając tu wojska praesto hetmanowi czułemu prevenire i zamieszać pierwy, aniżeli się to mnostwo skupi, te pollisszą plebem i dissipare vires nieprzyjacielskie, racz że w. m., m. m. pan, uważyć te krótkość czasu, już kiedy Chmielnicki czekać świątek będzie, tedy my te dwie z gotowością wystarczyć już będziemy mogli, kiedy jeszcze commissarzów naznaczonych pares negotio bacze, ani wojska, które jest na papierze w computach, widze, ani tego komu by summa rerum polecona była widze, tu mamy któremu by tu już być potrzeba było, praeparanda praeparare et facienda facere, a jeżeli jeszcze lacessiti będąc temu utarczkami wywrą furią i nastąpią potężnie (o co nie trudno).

Ma je° mci pana kamienieckiego pierwej, niżeli pana Smiarowskiego odprawią, w jakiej nas gotowości zastaną, sam w. m., m. m. pan, racz uważyć, aby i ja teraz tu na łasce Bożej zostawą, któremu albo wojsko przed sobą mieć potrzeba, albo samemu do wojska za Horyń retirować się, łecz że to zaraz byłoby znakiem, że albo co myślimy hostile przeciw kozakom, albo się ich boimy, zostawam cum summo periculo na kożdy dzień, obawiając się, strzeż Boże, impetu jakiego od hultajstwa, którem zewsząd circumspectus jestem. To tedy wszystko przełożywszy w. m., m. m. panu, o jaką najprętszą j. k. m. resolutią i declaratią prosze raz [?], co mam sam czynić, czy z teo tu strażnice zjechać i umknąć się, czy spodziewać się wojska przed się, drugi raz prosze, niech w. m. czego się mamy wszystcy my, którzyśmy potracili substantie nasze i ojczyzny, spodziewać, gdyż nie możemy wiedzieć tego, żeby o nas ojczyzna radzić chciała, gdy tak szczupłe widziemy wojsko i niespore posiłki, obiecywano wojsko cudzoziemskie, tego nie słychać, computowano wojska polsk. dwadzieścia kilka tysięcy i to, gdzie jest, nie wiemy, ledwo go tu narachować możemy, pospolite ruszenie propter terrorum przynamniej miało by już i zbliżenie się j. k. m., pana naszego miłościwego, teraz żadne z tej consolaty nie mamy, a już czas to wiedzieć in effectu, bo nie tylko dimensio temporis do świątek tak każe, ale co dzień, co godzina przybiesie od potężnego i fortelnego nieprzyjaciela, wyglądać musiemy, obawiam się tedy, gdy tak szczupłe wojsko słyszemy, że ich mć naszy miłościwi panowie i bracia defensive stawając, siebie tylko chcą fueri, a my, niebożęta, cum nostris patrimonys, nie widząc sposobu recuperowania excludimur słaby, to jest fundament założony, żeby ich mć bez nas zatrzymać mieli, nunc moestram, a nigdy sławną na wszystek świat Rzeczpospolita już to nie Inflanty, niedobrze i bez tych ojczyznie, ale bez nas i ojczyzna nie ojczyzna będzie, wszak już za ten rok jeden jest proba jaka in nervo belli, a zatym i województwo medyetatem podatków rozumiałem, ja tedy, że gdym dał znać na conclusyą sejmu do kozaków, o tak wielkim i nagłym niebezpieczeństwie, iż ojczyzna wszystkie siły swoje poruszyć miała, extrema pericula, extremis nivibus chcąc superare alys, jakoby ordynarum jakie malum vox ordinarius curat remidys. Co to, strzeż Boże, rebelles staną napotym, te nasze zagarnęli kraje i hudoby pewnem, jeżli mi za ospałością ojczyzny dopuści Pan Bóg procedent, ale ja żalem wzniedzione comprimo pioro moje, a kącze

tym pisanie moje, opto non spero, żeby nam miało przyść do tractatów, wojny spodziewać się potrzeba, a zatym exoro supplex majestat j. k. m., m. m. pana, gdy mnie niedostojnego sługe swego utrapionej Ukrainy państw swoich chciał mieć pierwszym senatorem imieniem wszytkich utrapionych braci moich, aby cokolwiek jest wojska pieniążnego, dniem i nocą pośpieszyło i one już temu, komu summa rerum powierzyć chce j. k. m., dać w dispozycyą raczył, commissarze naznaczyć i już ich mieć expeditos a tak bym rozumiał conjungere functionem i rządów wojskowych i traktatu z nieprzyjaciełem, gdy bowiem rzecz jest niepodobna, commissarzom już jechać na takie nie tylko connitia i despecty, ale też victae pericula, w jakich ja byłem, ani też to rzecz podobna, aby i wojna inaczej się mogła skączyć, tylko tractatam nihil aequiur, jako Chmielnicki multitudine wszystką kupiąc, na Rozawe ze commissią chce kączyć i wojsko sporządzać, że też j. k. m., pan mój miłościwy, da taką deslaratią, iż poszle commissarzów dwoch, a ci commissare oraz protunc i wojskiem rządzić będą i na te commissią z wojskiem poidom et cantare pares et respondere poiati; zechcą paccatus consilis mieć kozacy commissią deputowawszy z tegoż wojska szirać [starać (?)] się będą i moderować rzeczy, a potem sami concludują, jeżeli też tumultuose następować zechcą, Panu Bogu porzuciwszy krzywde ojczyzny w. m. repellere. Jakiego zaś wodza i commissarza unicum w. m., m. m. pana, wszystka ojczyzny i wszytko wojsko być upatruje, jeżeli w. m., m. m. pan, nie zechcesz ramion położyć swoich, pod ten ciężar dla utrapionej ojczyzny quis est ille, qui temu podołać może? Juro sacrosancte, żem to słyszał z ust Chmielnickiego i wszystkiej starszyny, gdym książęcia je° miłości wojewody ruskiego regimentowi resisticio także do ostatniej krwie chcecie certare kogobyście radzi widzieli, a żebyście już arma ponere chcieli wszyscy clara voce protulerunt je° mci pana kanclerza, gdy będzie commissarzem, a ty drugiem będzie zgoda tegoż i hetmanem być rozumiemy, a że niezmyślany ich mć pp. collegowie dabunt testimonium, lecz że ja nie mam, o czym Bóg Sam widzi i zdrowie skaleczone, gdyby j. mć., pan nasz miłościwy, w. m., m. m. panom, życzyć raczył i w. m., m. m. pan, nie chciał excusować dla ojczyzny i nas utrapionych sług swoich je° mci pan bełzki z w. m., m. m. panem, odprawiłby, da Pan Bóg, szczęśliwie tę occazyą jak wojna ta jezli Pan Bóg dopuści, nie może się tyło tractatom kączyć, tak szczęście jej zawisło in summa prudentio, wodza rozumu, nie furyej potrzeba, wyglądamy tedy gratum nuntium, że j. k. m., pan nasz miłościwy, desideriis et votis nostris satisfaciet, a ja czegom już w przeszłych listach moich nie wyraził, tym terazniejszym jak do znoszenia się według czasu rozmierzonego, już ostatnim wyrazić ośmieliwszy się, jeżeli mie w czym zelus patriae uniosł impetro veniam, a siebie łasce w. m., m. m. panu, oddaje.

W Huszczy die 24 aprilis 1649.

ДА у Кракові. — Ф. "Зібрання Піночі". — № 363. — С. 305–309. Копія др. пол. XVII ст.

№ 6

1649, червня 10. — с. Ярославичі в кількох милях від р. Горинь. — Лист А. Киселя до кам'янецького каштеляна Станіслава Лянцкоронського щодо мирних переговорів з українськими повстанцями

Dobrej speculatiej i zdrowej rady, to jest fortissimum argumentum, gdy exitus acta probat lubo w krótkim czasie maturescere nie mógli i sam czas późniejszy ich felicitatem comprobat, dobrze za łaską Bożą res succedunt, choć późno zaczęte, a stąd ktokolwiek w. m., m. m. panu, et meo obstitit voto, niech bierze miare jako bezpiecznejsze i szczęśliwej poszli by rzeczy były, gdyby w tę porę, która nam obiema jeszcze pogodnijszą et insta ([?]) zdała się bydź to żniwo zacząć się mogło. Ale podoba mi się w. m., m. m. pana, wysoka confidentia w Boskim miłosierdziu, nie mniej ochotą prudentia et dexteritate dobrze opatrzona przy odwadze zacnych i miłych braciej to wszystko, co czas przeszły uniosł wszechmocną dextera domini et fortis ojczyznie naszej recumpensabit. Jakoż już za łaską Bożą miedzy Horyniem a Słuczą sentim swawoleństwa tego zda się bydź całe uprzątniona ulteriora n[ost]ro est meum w. m., m. m. pp., którym salutem swoje i sławe ojczyzna oddała do rąk intimare consilia, bo przy wysokiej functiej na w. m., m. m. pana, włożonej przydał Pan Bóg jako fortitudinis tak supremi consily assistentem angelum, życze jednak jakośmy obadwaj i zrazu życzyli przypiąc do Słucza castra, a tam już czekając na dalsze posiłki, ufortificowawszy obóz ustawicznemi czatami, obcinać skrzydła nieprzyjacielowi. W Bogu mam nadzieje, że jakośmy najdowali rebellem ciężkie żale nasze połykają, ultro offerendo pacem, a on nie znał się na szczęściu swoim, tak wejrzawszy P. Bóg na pokorę naszę, da to, że on jeszcze nas z pokojem szukać będzie, bo kiedy tak się uniżyła Rzeplta, że wszystko mimo się puściwszy, aby tylko do dalszego krwie rozlania i zniszczenia nie przychodziło, wszytko czyniła, co rebellis żądał. A przecie nie mogło przyjść (o com się ja, mając to sobie concreditum et commissum od króla j. mci, pana mego, wszystkiemi sposobami, które jeno mógł rozum subministrare) starał do uspokojenia liquet silentibus nobis, a to, a nie insza Boskich wyroków ratio, iż nie chciał Pan Bóg, aby ołtarzów jego świętych, zmazanie hrobów ojców i braciej naszej poruszenie i krwie szlacheckiej nie tylko przelanie, ale też zelżywość, absq ulla vindicta pojść miały, że tedy już się krew leje, sprawiedliwość Boska administrat justitium, a skoro expiata crimina będą, z jakiejkolwiek części uśmierzy Pan Bóg gniew swój świąty, da nam znowu melius et honestius valescere. Temperamentum zwłaszcza, gdy to będzie zachowano ze subiectis parcere et innocentibus a superbos et rebellos karać w. m., m. m. pp., będziecie, summum u mnie tej imprezy exioma, że jako nas nie kozacy, ani tatarowie tłumili, ale crimina n[ost]ra i przed majestatem Boskim delicta, za które ta plaga przepuszczona była na nas tak, gdy teraz in calamitate positi upokarzami się, a servi n[ost]ra insultant wierni, ale Sam Pan Bóg ich hardość, zdradę i złość wyuzdane karać będzie, Jemu to tylko tak Samemu oddać w ręce, Który dał obietnice mihi vindictam, jego retribuam illis, że jednak in hoc bello intestino nikt nie ginie cudzy, tylko swoi sine victus wszystko szkoda nasza, ojcom pogańskim lubo i pożądane

spectaculum, każe rozum, każe summinie zawsze, a zawsze życzyć i szukać pokoju. Posyłam ja w. m., m. m. panu i bratu, do rąk list mój, do Chmielnickiego pisany, śmiem prosić więznia sprawnego, racz z nim wypuścić ta bezecna i zapamiętała plebs, widzi to, że n[ost]ro sequimurrabilem, ale zawsze życzymy, żeby się krew chrześciańska nie lała, ja zaś w tak zniszczonym zdrowiu moim, że penitus boses medefecerunt i nullum usum, iż mam a to lubo lecto effixus, ani do popielisk moich, oddalam się, ale tu czekając na szczęśliwe progressus ku Słuczy w. m., m. m. panu, zostawam w kilku milach od Horynia, lubo nie w swoim, ale w przyjacielskim domu, życze jako najprędziej do Hoszczy powrócić, a bydź intentus z collegami memi, na refleksią i recollectią Chmielnickiego, jeśli mu ją da Pan Bóg, a za to in mistico, co bywa in fisico, corpore rozerwie się gorączka, a ten człowiek, który teraz freneso careptus ad saniorem redibit mentem, znowu brat mój, j. m. pan chorąży, aby przy functiej commissarskiej nie opuścił i tej powolności, którą tam jest obowiązany. Jeśli tam notitia prior upamiętanie przydzie, aby mi dawał znać, properat pod szczęśliwy regiment w. m., m. m. pana, chorągiew swoje i moje chorągiew do usługi ojczyzny z własnej ochoty consecratam prowadzi. Przy tej że chorągwi mojej ordinowałem pocztę, abym w każdym tygodniu mógł mieć dwuch posłańców de felici progressu w. m., m. m. pana, która consecrasti ojczyznie, wywyszy i błogosławi Pan Bóg victorys i tryumphami, których już i ja cząstką będę, gdy i rodzony mój i ta garstka ludzi moich, w snopie regimentu szczęśliwego w. m., m. m. pana, zostawać będzie. Mnie zaś, że z woli Swej świętej Pan Bóg skaleczonym mieć chciał, pos ten czas prosequar votis, a już do zgody jeśli ją P. Bóg mieć zechce, prowadzić się każe, tym tedy teraz pisaniem moim kończę, siecz, byś mój zacny kasztellanic i kochany bracie, a zawsze chciej pokoju, sic bone cedet opus. Bądź za tym w. m., m. m. panem i bratem, a ja też w. m., m. m. panu, życzliwym zostaje bratem.

10 juny z Jarosławicz.

ДА у Кракові. — Ф. "Зібрання Піночі". — № 363. — С. 369–70. Копія др. пол. XVII ст. Тексту листа передує заголовок, зроблений копіїстом: "Copia listu j. m. pana wojewody kijowskiego do je° mci pana kamienieckiego, pisanego de data 10 juny".

№ 7

1650, кінець квітня. — Реґест листа А. Киселя до короля Яна Казимира

У квітну неділю прийшов лист. Є відомості про зносини московитів зі шведами і козаками, що є небезпечно для Речі Посполитої. У московитів і козаків одна віра, тому "я завжди боявся цієї ліґи більше, ніж татарської", але сподіваюсь, що Бог цього не допустить. "До того ж козаки, котрі дириґують цим натовпом, добре спілкуються з московитами, а московити з ними. Однак не думаю, що Хмельницький, котрий виконав присягу на підданство, діставши всякі бенефіції, зичивши бути [вірним] вашій

королівській мості, моєму милостивому пану, хоч він був від інших титулований, мав би кинутись на це".

Мова йде про переговори з Хмельницьким, на яких я добиваюсь, щоб він не взяв гору. Я дістав відомість, що московський гонець вирушив до нього. Мій колеґа, пан київський, взявши понад 10 моїх волохів, їде від мене цуґом аж до Чигирина. Мова йде і про царське посольство на чолі з Пушкіним до Польщі: "насамперед це субтельний чоловік Пушкін", треба з ним обережно поводитись, прийняти якнайліпше, але затримати до того часу, коли Хмельницький прийме рішення. Затримати ж під тим приводом, що "пана київського воєводу, через якого всі трактати і кордони ухвалені", зволив ваша королівська мость послати [в посольство]. Як тільки цей лист дійде до вашої королівської мості, то свіжою поштою зволь написати до мене і до Хмельницького у той сенс, що вже ваша королівська мость зволиш покласти на мене і на Хмельницького цілковите заспокоєння України.

ВР БЧ. — № 402. — С. 5–11. — Ориґінал (?)

№ 8

1651, січня 23. — Гоща. — Реґест листа А. Киселя до коронного стражника Александра Замойського

Відповіді з Чигирина немає. Я чекаю інструкцій від короля. З Молдавії прийшла відомість, що весілля Тимоша Хмельницького відкладено, молдавський господар дав у заклад свого племінника та декількох бояр гетьману і вони вже в Чигирині. Мене непокоять дві речі: (1) Пириш-ага [Pieri Aga] виконав присягу Хмельницькому від імені хана, а Хмельницький йому на непорушну дружбу; (2) турецького чауша відправлено відкрито, а угорського посла секретно. Я не знаю, як це витлумачити.

ВР БЧ. — № 1657. — С. 299. Копія др. пол. XVII ст.

№ 9

1651, березня 17. — Гоща. — Лист А. Киселя до коронного підканцлера Єроніма Радзейовського з повідомленням про битву під Красним і загибель Данила Нечая

Niżeli ad adificium przystąpić Gmitto materiam. Posyłam tedy naprzód na list w. m., m. m. pana, respons od ks. metropolity kijowskiego, od Chmielnickiego jeszcze desideratur, posyłam też chirographam literam j. m. pana wojewody bracławskiego. Posyłam i rodzonego pana starosty czerkaskiego, któregom już mało nie postradał, w którym rellacia dostatecznie opisana i o zniesieniu Krasnego i w nim Nieczaja, wszystkich zabaw krwawych a 3tio martis. Posyłam i list z Kijowa ojca pisarza wojskowego i avizy na osobnej karcie, które mnie dziś przyniesiono. To tedy wszystkie przeczytawszy hramoty, zrozumiesz w. m.,

m. m. pan, co się dzieje z nami i z ojczyną, by się mnie godziło powiedziałbym, ale że już nie chcąc rzeć słowa złego nie rzekę i dobrego, milczę a traho alta suspiria et rumpo caelos, aby Pan Bóg wywiodł nas i ojczynę. Już wiosna nastąpiła, już avantagio nasze cessit fortele wszystkie nieprzyjaciela otwierają się. A jesli to prawda, że już Chmielnickiemu przybyła orda, a nam jeszcze nie przybyły supplementa i po tych szturmach mamy cokolwiek w wojsku szkody? W samym Panu Bogu nadzieja, że ta rosciecz nastepująca reprimet hostiles ausus, a nam tym się czasem skupi wojsko, ale chocinyże zdarzy, to Pan Bóg, że się skupi, ordy i tę multitudinem ognistą przełamać, abo u samego Pana Boga rzecz podobna i fortuny j. k. m., albo plus quam cruentum, niepowetowana rzecz tedy u mnie, że ta commissia zaraz z sejmu, niżeli wojsko odkryło się i ogłosią się nasz apparat, nie była przyśpieszona. Teraz diversum tempus diversa ratio. Już wiosna, już posiłki przyszły z Krymu, już i samego hana skoro w polach comysie i wysiarze podeschną wyglądać. A jednak sentio ja z w. m., m. m. panem, przed szkodą nie po szkodzie per pauca non per plura per certiora media pacis quam pers speratam victoriam agetur jeśli ci, którzy krew przeławają swoję na kożdy dzień tak rozumieją, czemuż nie mamy tak sentire wszystcy ex initiis cruentis et praelidiis, co to za wojna będzie, trzeba ważyć, gdyby tylko już ten zapamiętały człowiek chciał teraz po wysieczeniu i spaleniu Jampola i postąpieniu wojska już za linią redire ad principia i żeby jeszcze w tych dniach, co nie stało się, a że mam obiecano responsy jeszcze od niego i na nie czeka w Kijowie przy ks. metropolicie mój kozak tedy jeśli to ziści [?] tej że godziny poszle w. m., m. m. panu, respons, a teraz w czym wysłałem do j. m. pana hetmana polnego copią listu, posyłam, to rzecz cudowna, że ostremi uniwersałami zakazuje, aby szlachta i szlachcianki w całości zostawali i poblizu liniej i do tych czas jeszcze szmat braciej zostaje, ile krwią prawie pisany list pana Krasińskiego, sługi mego, i inszych z Niżyna [?] posyłam w. m., m. m. panu, jak wiełe tam braciej zostaje na zgubne imię. Więcej już niechce pisać w tej materiej patebunt omnia z tych listów posłanych, których niechcę commentować. Ja wyprawiłem był dwie chorągwie moje proprio sumptu zaciągnione do wojska j. k. m. i na usługę Rzpltej, łecz że owdzie następują trwogi od ordy, wróciłem jednę do siebie, a druga poszła do wojska, sam po staremu jeszcze wychodzić nie mogę.

АГАД. — Ф. "Архів Радзивилів". — Відділ VI. — № 36. Тексту листа передує заголовок: "Copia listu od j. m. pana wojewody kijowskiego do j. m. pana podkancłerzego coronnego de data z Huszcza d.17 martis 1651".

№ 10

1651, квітня 15. — Костянтинів. — Лист А. Киселя до жмудського старости, гетьмана польного литовського князя Януша Радзівіла з повідомленням про битву під Красним і загибель брацлавського полковника Данила Нечая, про підготовку до боїв на Волині

Jaśnie o. ks. m. p. s. żmudzki, m. w. m. p. przyjacielu i dobrodzieju!

Niedawnym czasem otrzymałem był uniwersał od w. ks. m., p. i dobrodzieja, do majętnośtki Ostrohladowskiej, która nawet do Corony należy, aby od wojska szczęśliwego w. ks. m., m. m. pana, ochroniona była, aby się nie tylko z przeszłego roku do zawiadowania pułku j. m. p. Pawszy wielki niewczas ta chudoba moja ponosiła i z niej chłopów siła rozegnano, ale i teraz tym bardziej na ostatnią prawie zgubę tej biednej majętności mojej, z której tylko jeszcze i sam troche miałem pożywienia, będąc z inszych wszystkich majętności moich od nieprzyjaciela i od chłopów wygnany. Teraz znowu pułk j. m. pana Kurpskiego z wojska regimentu w. ks. m., m. m. pana, w tejże chudobie mojej postanowiony na ostatnią zgubę moję, abowiem nie tylko, żebym miał mieć już co chleba ztamtąd, ałe do ostatku ta majętność przez rozeście chłopów musi być wniwecz obrocona. Proszę tedy ochronę tej chudoby mojej w. ks. m. uniżenie. O progressach wojska naszego coronnego miałeś w. ks. m., m. m. pan, niedawno przez j. m. p. Wolskiego, posłańca swego, listowną i przez j. m. p. Rościdowskiego, towarzysza wojskowego j. m. p. wdy czernihowskiego, i od j. m. p. wdy Bonesławskiego relatią, a tym nie mniejsza miała być od tegoż p. Budowskiego ustna, jeśli chciał o wszystkim dostatecznie i sprawiedliwie powiedzieć, a mianowicie, że przez te nieszczęsne szturmy częste, a z kozaki wojując, zdawna me zwyczajne, niemal naszych ubyło, a jako się w wojsku rachują z łóżną czeladzią do trzech tysięcy zginęło, a nadto ze w ostatku wojska co tu teraz na ten czas już konie barzo zweredzone, przez częste podjazdy i włokity. A że po odjezdzie tegoż posłańca w. ks. m. i p. Rosudowskiego z obozu od Baru ruszyło się wojsko nasze ku Kamieńcowi dalej, przez co tym barziej chłopów na hardo wsadzono. Posyłam copią listu od j. m. p. wdy bracławskiego do mnie w tej materiej pisanej w. ks. m., m. m. panu, z którego się snadnie sprawić raczysz, jakowa sprawa, jakowe niepomylne progressa tu tego wojska na ten czas, daj Boże, aby lepiej było i aby j. mć chcieli inaczej chodzić około tej wojny, kiedy się trochę przejrzeli, niż się teraz odprawowała. Nieszczęsna to głowa jednego Nieczaja hultaja, za którą tak siła poległo braci naszej, na którego albo jeszcze było nie następować, a czekać commissiej, albo przynamniej zgromadzenia posiłków większych wojska naszego, albo gdy to Pan Bóg dał, że onego ubito, przez co wnocy i drużyna jego uląkszy [?] się z fortece z Krasnego, gdy uchodziła, że też ich w polu część ubito. Dosyć było na tym, a zatrzymać się było i dalej nie iść za linią, a przez list oświadczyć to było Chmielnickiemu, jako to z nas niektórych była rada, że pokoju chcemy i postanowienia Zborowskiego nie łamiemy i za linią nie idziemy i żeby też i ów swoich zatrzymał, a Nieczajowi, jako gwałtownikowi pokoju, to się stało, co P. Bóg kazał. O czem do w. ks. m., m. m. pana i dobr., jako podufałego, więcej nie kyrze [?] się, gdyż i sam wysokim rozumem swoim snadno osądzić możesz. Skoro tedy wojsko nasze od

Baru pomkneło się ku Kamieńcowi, gdzie teraz po kwatyrach w kilku mil jest rozłożone od Kamieńca, w Barze jednak kilkaset człeka przy wozach zostawiono zaraz ile tu chorągwie, które w kilkunastu mil obok tu stali, jako w Czudnowie, w Constantinowie i po inszych miejscach nakoli do kilkunastu chorągwi różnych, tak nowozaciągnionych supplementowych, jako i ochoczych, którzy nie robili, jeno wytrząsali a kominy wybijali ubogich ludzi na puł opuchłych z głodu, z ostatka ich chudoby odzerają, gdy kilka set chłopów i bez kozaków zebrawszy się, gdy na kilkadziesiąt wołochów, takichże szarpaczów, którzy w Piatce, mil dwie od Czudnowa, stali, na ubezpieczonych o południu napadli, którzy że zaraz uciekali, a chłopi też, bydła swoje i fanti niektóre odebrawszy, zaraz nazad poszli, a tamże to było sąsiedztwo bliskie z różnych wsi i miasteczek, a że kilku wołochow, tamże kryjących się po domach, ubito, przeto tym większą trwogę po tych chorągwiach, a żołnierze między sobą uczyniwszy zaraz poszli z chorągwiami nazad i aż do Zasławia mil kilkunaście ztamtąd ustąpili, ża któremi nikt nie gonił, ani żadnego kozaka nie widzieli, bo tak ich P. Bóg karze, że wielkie czynią zdzierstwa ubogim ludziom, a do wojska żadnego nie zażenu, a że teraz przyszła wiadomość, iż kozacy, co się byli zbliżyli do liniej, nazad ustąpili i że ten tu głos, jakoby han miał umrzeć, i sołtan gałga z tatarami, co ich tu było, poszło z nim na posiłek Chmielnickiemu, miał się wrócić do Krymu, przetoż i ci ordinacii i insze chorągwie obracają się ku Czudnowi i tam mają stać i w Konstantinowie. Pan Bóg że to wie, jeśli znowu nie dadzą się chłopom wystraszyć, bo tu teraz taka sprawa. J. m. ksdz biskup kijowski, zapuściwszy się na commissią, lubo i dawno temu czas był, jest tu teraz w Dubnie, nie wiem, gdzie się ma obrócić, czy do wojska, czy też poczeka dalszej wiadomości. O zniesieniu się o tej commissiej z Chmielnickim, o które zniesienie się już barzo trudno, ponieważ ta kłótnia te rzeczy już pomierzała j. m. p. wda kijowski z tej commissiej wymawia się teraz, ponieważ jej ich m. pierwej mieć nie chcieli i rady onego służać. Atoli jednak z tym posłał do króla j. m. i sam się tu obiecuje do Huszczy pod Ostrog, a to kilka mil od Dubna, gdzie j. m. ksdz biskup teraz jest, o czem się z sobą będą znosić, a jeśli tak jest i dokona, żeby han umarł, toby jeszcze teraz czas mógł być do jakiegokolwiek pokoju zawarcia, jeśli prętko ich mieć zechcą około tego chodzić, pokiby s tym nowym hanem powtóre nie sprzysięgło kozacy, a tę wiadomości jako udają, że od hospodara wołoskiego przyniesiono do j. m. pana hetmana przez niejakiego p. Budzanowskiego. To też pewna, że Chmielnicki i wszystcy kozacy najbarziej się obawiają od liniej wojska regimentu w. ks. m., m. m. pan, jakoż i nas wszystkich w tem największa nadzieja, daj tylko Boże ich m. m. p. p. wodzowie coronni znosząc się z w. ks. m., m. m. p., i jedno rozumiejąc tak tę wojnę, jeśli nie może być pokój prowadzili, jakoby było z pochwału Bożą, a z dobrym i z ratunkiem prawie tonącej Rzptej naszej, Pana Boga przy tym prosząc, aby w. ks. m. w dobrym zdrowiu chował usługi moje w łasce, etc. Dan z Constantinowa d. 15 april.

АГАД. — Ф. “Архів Радзівілів”. — Відділ VI. — № 36. — Копія. Текст листа внесено у табірний щоденник князя Я. Радзівіла під 10 травня 1651 р. і зазначено, що “віддано князю й. м. лист від й. м. пана київського такий”.